Predikherenkerkhof 9
een huis aan de rand van de oude Bisschopsstad

Herma M. van den Berg

Wie ooit aan een der Utrechtse kerkhoven gewoond heeft, weet hoe geheimzinnig zo'n adres voor niet-Utrechters klinkt. Was de oude bisschopsstad zo wuft, dat haar inwoners dagelijks een memento mori nodig hadden? Auteurs die Utrecht nog gekend hebben voor de grote naoorlogse bevolkingsaanwas, getuigen wel anders. Ritter beschrijft hen als feodaal en gevoelig voor gezag; Johan Brouwer tekent een sfeer van geheimzinnigheid, die in de oude stad hing, en is met name geboeid door de werven en waterlopen en door de onberekenbaarheid van het stratenplan 1)
Beide elementen, het gezag en de onoverzichtelijkheid vinden hun oorsprong in het middeleeuwse karakter van de stad: zetel van een Rijksbisschop, die zijn kathedraal omringde met een aantal kapittelkerken. Rond elk van die kerken was een vrij grote ruimte, het hof van de kerk, omgeven door de huizen van de kanunniken en tezamen een besloten gebied, de immuniteit vormend. Binnen dat gebied was men onafhankelijk of immuun van het stadsrecht 2). De kapittelheren hadden hun eigen recht binnen dat gebied. Naast het gezag van het stadsrecht kende de Utrechtse burger dus een aantal rechten van de kapittelheren, welke functie nog lang na de Reformatie, zij het dan zonder rechtsgebied, bleef voortbestaan.

Stad van kerkhoven, de kerkhoven van de stad

De stichting van de kapittels in kruisvorm rond de centraal gelegen kathedraal is een schepping geweest van bisschop Bernold (1028-1054), die in de kerkgeschiedenis als heilig te boek staat. Naast zijn politieke functie van door de Keizer benoemd wereldlijk bestuurder over het Sticht, blijkt hij ook een geestelijke leider geweest te zijn. Niet ten onrechte is bij de herleving van de kerkelijke kunst naar hem in 1869 het Bernulphusgilde genoemd. Katholieke kunstenaars verenigden zich daarin met het ideaal de middeleeuwse bloei van de kerkelijke kunst te doen herleven. Bernold heeft door de stichting van de

1) P. H. Ritter jr., 'Poging tot zelfkritiek' in: J. Romijn, ed. *Hart van Nederland* (Utrecht, 1950) 151-158; J. Geerlinck (ps. van J. Brouwer), *Vandaag geen spreekuur. Het verborgen leven van een oude stad* (Amsterdam, 1942), herdrukt in *Verzamelde Werken* (Amsterdam, 1956).
2) S. Muller Fzn., *Over claustraliteit. Bijdrage tot de geschiedenis van het grondeigendom in de Middeleeuwse steden* (Amsterdam, 1890); B. M. de Jonge van Ellemeet, 'Uit de geschiedenis van het Kapittel van Sint Jan', *Jaarboekje van Oud Utrecht (Jb OU)*, 1935, 29-51.

kapittels en door de overbrenging van de Benedictijnerabdij Hohorst naar Utrecht onder de naamheilige S. Paulus, de stad verheven tot een centrum van internationale allure, waar de kerkelijke kunst hoogtij vierde. Hij deed dat binnen de politiek van de Salische keizers Koenraad II en Hendrik III, die Utrecht meermalen bezochten. Of Bernold een voorbeeld voor ogen stond voor zijn stad en zo ja, welk, is nog niet duidelijk. Wel weten we dat voor verschillende elfde eeuwse steden zo'n kruis van kerken bedoeld was, opdat de kerkelijke macht door een woud van torens zich van verre zou manifesteren. In de bronnen wordt over de in kruisvorm gestichte kerken getuigd inzake Fulda (1060), Bamberg (1007) en Meinwerks Paderborn (1050) 3); ook Trier, Keulen, Straatsburg en Hildesheim waren in Ottoonse tijd naar vier zijden door kerken begrensd. Door voor beide door hem gebouwde kerken, zowel de S. Pieter, als, naar wij sinds kort weten, ook voor de S. Jan de zuilenbasiliek te kiezen, symboliseerde Bernold eens te meer het imperiale karakter van zijn stichtingen. Ook in het centrum van het Rijk werd de zuilenbasiliek opnieuw toegepast. Over de vraag of Bernold uit dit gebied afkomstig was, heeft ook de recente bestudering van de naar hem genoemde codex geen nieuw gezichtspunt opgeleverd. Wel is de herkomst uit de school van Reichenau-S. Gallen bevestigd, die Lieftinck in 1949 reeds aanleiding gaf, met andere argumenten, voor die streek te pleiten als oorspronkelijke woonplaats van Bernold 4).

Aan die door hun goederenbezit tot grote zelfstandigheid uitgroeiende kapittels nu herinneren in Utrecht het Pieterskerkhof en het Janskerkhof, die beide tevens nog ongeveer de afmeting en de vorm van de middeleeuwse immuniteiten aangeven. De Paulusimmuniteit was als kloosterlijk gebied kennelijk minder in de stad geïntegreerd; zij liet geen naar haar genoemd kerkhof na. De ruimten om de Maartensdom en de voormalige Mariakerk voeren thans een duidelijk jongere naam. Van der Monde en de kadastrale minutekaart spreken echter nog van een Domkerkhof, terwijl men in de 16e eeuw een Mariakerkhof kende 5). Bovendien kende men in de 19e eeuw nog het Munsterkerkhof, genoemd naar de Oudmunster- of S. Salvatorkerk, de kerk ten zuiden van de Dom, die tot het oudste monasterium of munster van de bisschop behoorde. De oorsprong van de naam Oudkerkhof heeft al veel pennen in beweging gebracht. Recent bodemonderzoek heeft in zoverre grond gegeven

3) C. J. A. C. Peeters, 'De oudste bisschopskerken van Utrecht' in: *Feestbundel F. van der Meer* (Amsterdam-Brussel, 1966) 73-127; E. Herzog, *Die Ottonische Stadt. Die Anfänge der mittelalterlichen Stadtbaukunst in Deutschland* (Berlin, 1964); E. H. ter Kuile, 'De kerken van bisschop Bernold', *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond (Bulletin K.N.O.B.)* 6e serie XII (1959), 145-164. Inzake het kruis van kerken verwijst J. E. A. L. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht, 1966) 36, naar St. Albans, waar drie kerken reeds door de 10e eeuwse abt Wulfin rond de Benedictijner abdij gesticht zijn. Het betreft hier echter geen stedelijke noch bisschoppelijke stichtingen, doch een krans van kerken in het gebied rond een abdij *(An Inventory of the hist. Monuments,* Hertforshire, 1910).

4) G. I. Lieftinck, 'De herkomst van bisschop Bernold van Utrecht (1027-1054)', *Jb OU* 1949, 23-40; A. S. Korteweg, *De Bernulphuscodex in het Rijksmuseum het Catharijneconvent te Utrecht en verwante handschriften* (Amsterdam, 1979).

5) N. van der Monde, *Geschied- en Oudheidkundige Beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht* (3 dln.; Utrecht, 1844-1846); Struick, *Utrecht door de eeuwen heen,* 146.

aan de suggestie, dat daar de oudste kerk gestaan kan hebben, dat op grote diepte enige naar het oosten gerichte skeletten zijn gevonden 6).
Naast de bisschoppelijke kerken waren er in Utrecht de parochiekerken voor de burgers: in het zuiden de Nicolaaskerk, gewijd aan de H. Nicolaas, patroon van de schippers en omgeven door het „Klaas"kerkhof. In het westen de Gertrudis- of Geertekerk, gewijd aan de patrones der reizigers en omgeven door het Geertekerkhof, terwijl in het noordwesten de Jacobskerk gewijd was aan de H. Jacobus, patroon der pelgrims. Rond deze kerk vindt men het „Jacobi"-kerkhof. Direct ten westen van de kathedraal, over het water, stond voorts de Buurkerk, van ouds gewijd aan Maria en, ter onderscheiding van de kapittelkerk van die naam, Maria Minor genaamd. Ook de ruimte rond de Buurkerk heette naar het terrein eromheen, Buurkerkhof.
Aanvankelijk slechts de grond rondom het kerkgebouw aanduidend, is het woord kerkhof op den duur in het spreekgebruik geheel versmolten met dat van begraafplaats, daar de Christelijke begraving in gewijde grond diende plaats te vinden. Voor de kerkelijke waardigheidsbeklederswas het inwendige van de kerk als plaats voor de grafstede in gebruik gekomen in navolging van de oorspronkelijke heiligen- en stichtersgraven. Overige aanzienlijken volgden gaarne dit voorbeeld; voor de onvermogenden werd een graf gegraven in de nabijheid van het kerkgebouw op het hof der kerk. In Utrecht zouden daarvoor in het bijzonder de hoven van de parochiekerken in aanmerking komen 7).

Het Predikherenkerkhof eerst na 1580 ontstaan

Evenmin als de Pauluskloosterkerk hebben vóór de 17de eeuw de jongere kloosterkerken, die van de Minderbroeders en van de Dominicanen in Utrecht een naar hun kerkhof genoemde straat gekend. De Minderbroeders waren gevestigd op het westelijke gedeelte van de immuniteit van S. Jan. In het noorden van de stad was in de dertiende eeuw, naar we moeten aannemen, nog weinig gebouwd. Binnen de muren woonden daar waarschijnlijk toen reeds de Lauwers of Looiers, in de nabijheid van stromend water, benodigd voor hun handwerk 8). Naar hen zijn de nog bestaande Korte en Lange Lauwersstraat genoemd, volgens Van der Monde een der oudste straten der stad. Daar zou in het midden van de dertiende eeuw een terrein braak gelegen hebben, dat door rooms koning Willem II gekocht kon worden en geschonken werd aan de daar sinds kort gevestigde eerste nederzetting in Noord Nederland van de snel groeiende orde der Dominicanen of Jacobijnen 9). Deze orde ontleende haar naam aan de Spanjaard Dominicus de Gus-

6) J. H. Jongkees, 'Aantekeningen over Utrechts oudste geschiedenis', *Jb OU* 1945-1946, 35-88; T. J. Hoekstra, 'Archeologische Kroniek 1976-1977', *Maandblad Oud Utrecht (Mdbl OU, LIII* (1980) 13.

7) A. J. van der Weyde, 'Over begraafplaatsen en begraven in het bijzonder in Utrecht', *Jb OU* 1930, 85-113.

8) Over looiersbuurten en hun situatie aan het water vgl. J. C. Cramer, *Gerberhaus und Gerberviertel in der mittelalterlichen Stadt,* Diss. Darmstadt (nog niet gedrukt) en samenvattend artikel onder dezelfde titel *Architectura,* IX (1979) 132-147.

9) S. P. Wolfs, *Studies over Noord Nederlandse Dominicanen in de Middeleeuwen* (Assen, 1973); A. A. Hoogland 'De Dominicanen te Utrecht', *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht,* VIII (1880) 183-211.

mann, die haar in 1217 te Toulouse stichtte. Naast armoede was de studie van de theologie een der voornaamste doelstellingen van de stichting; door deze studie zou men ketterij kunnen bestrijden en hoopte men de afvallige Waldenzen en Albigenzen tot de kerk te kunnen terugbrengen. Het centrum van studie was in de 13de eeuw in West-Europa de universiteit van Parijs en daar wist Dominicus een kapel te verwerven, die gewijd was aan Jacobus. Dat de tweede naam van de orde aan de Parijse kern is ontleend, wijst op de kracht van de verbreiding van dit centrum uit. In Utrecht herinnert de Jacobijnestraat aan deze van ouds populaire benaming van de orde. Het terrein rond de kerk wordt in een 14de eeuwse acte dan ook Jacopine kerkhof genoemd 10). Aan hun activiteit, die in de eerste plaats uit prediken moest bestaan, ontlenen zij tenslotte hun derde naam, die van Predikheren. Het prediken was volgens de orde noodzaak geworden daar grote groepen van de bevolking vervreemd waren van de in formaliteiten gevangen officiële kerk, waardoor er ketterijen, ongeloof en „onkerkelijkheid" waren ontstaan. Waarschijnlijk hebben zij zich dan ook principieel gevestigd in volkswijken, waartoe wij in de 13de eeuw, gezien de aanwezigheid van de looiers, het noorden van de stad kunnen rekenen 11). De kerken van de Predikheren waren dan ook in principe zeer eenvoudig; zij bestonden uit slechts twee lange beuken, waarin veel gelovigen een plaats konden vinden en veel altaren in nissen langs de zijmuren opgesteld stonden. Alle leden van de orde waren in principe priester en moesten dagelijks een mis opdragen. Dat op den duur ook deze opzet in luxe onderging en de altaarnissen gezochte familiekapellen werden, ligt in de aard der dingen besloten en was tenslotte aanleiding, dat deze kerk het het eerst moest ontgelden bij de Reformatie. Na de definitieve overgang van de stad tot de Reformatie in 1580 was het klooster der Predikheren een der eerste objecten van sloop. Het afkomend puin werd gebruikt aan de fortificatie der stad. Te lang had men zich bovendien kennelijk gestoord aan het gebrek aan verbinding tussen de Breedstraat en de wal door de aanwezigheid van het langgerekte kloosterterrein, waarop de kerk met de zuidgevel langs de Breedstraat lag met ten noorden daarvan het pandhof. In 1584 besluit de stadsregering tot rooiing van een „Walschestraat" tussen de Breedstraat en de wal ongeveer in het verlengde van de Loeff Berchmakerstraat: *Geordonneert een straat van peyn* (puin) *te maken tusschen de Lauwerstraat en Jacopinestraat* 12). Voor woningen kwam waarschijnlijk aanvankelijk alleen de oostzijde in aanmerking, waar nog gebouwen stonden van het klooster, te weten een vleugel van de kloostergang, zoals die op de vogelvluchtkaart van Hogenberg en Braun wordt weergegeven (afb. 1). Wij kunnen dit met zoveel zekerheid stellen, daar nog heden ten dage de middeleeuwse noordelijke begrenzing van die gebouwen aanwezig is. De zuidelijke muur van het huis nr. 9 blijkt tegen een middeleeuwse muur te staan, die op de eerste en tweede verdieping van het pand nr. 7 in zicht is en zelfs een middeleeuwse kap draagt, die zich zuid-

10) Van der Monde, *Geschied- en Oudheidkundige Beschrijving*, II, 209.

11) P. A. Henderikx, *De oudste bedelordekloosters in het Graafschap Holland en Zeeland*. Hollandse Studiën (Dordrecht, 1977); C. L. Verkerk, 'Nijmegen en de Dominicanen', *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, LXIX (1977) 35-79 en LXX (1979) 190. Een studie over de plaats van de Dominicanen in de stad Utrecht, die in deze serie voorgenomen is, kon nog niet verschijnen.

12) Van der Monde, *Geschied- en Oudheidkundige Beschrijving*, II, 196.

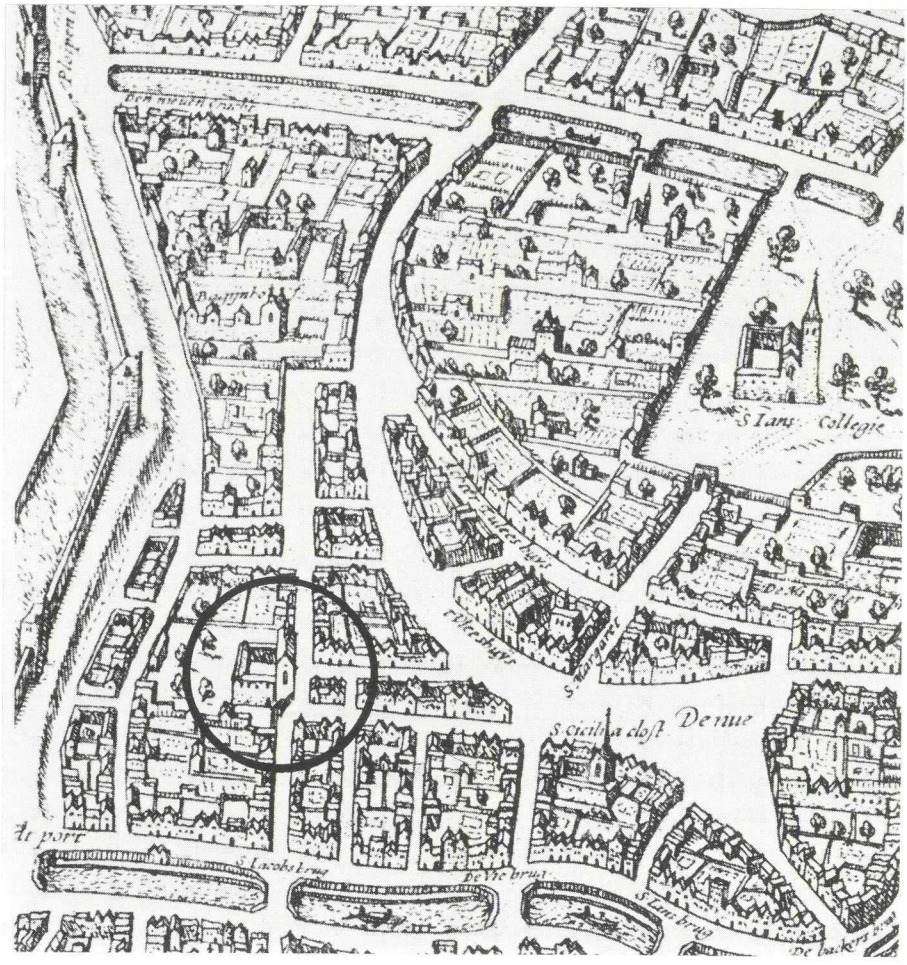

Afb. 1. Het noordelijke stadsgedeelte naar de kaart van Braun en Hogenberg (omstreeks 1570) omcirkeld de Predikherenkerk met pandhof. *Foto gemeentelijke archiefdienst.*

waarts voortzet tot de zuidermuur van pand nr. 5. In de topgevel tegen nr. 9 zijn de gotische nissen nog aanwezig, zoals trouwens in 1961 reeds is opgemerkt 13).

De oudste vermelding *Preeckerskerckhoff* vonden wij in 1598 vermeld in het transport van een *camer* 14). Mogelijk zijn de oude opstallen van het klooster vertimmerd tot kleine woningen of *camers* of werden deze tegen de muur van het kloosterterrein gebouwd. De kadastrale minute van ca. 1820 geeft nog een zevental panden ten noorden van het latere nr. 9 (afb. 2a, 2b). De vondst in 1972 van een haardsteun, die 1592 is gedateerd (afb. 3) kan wijzen op

13) *Mdbl OU*, XXXIV (1961) 19.

14) In het GAU zijn klappers aanwezig op de transporten en plechten van vaste goederen in de stad van 1594-1811 geklapperd zowel op straatnamen als op eigenaren.

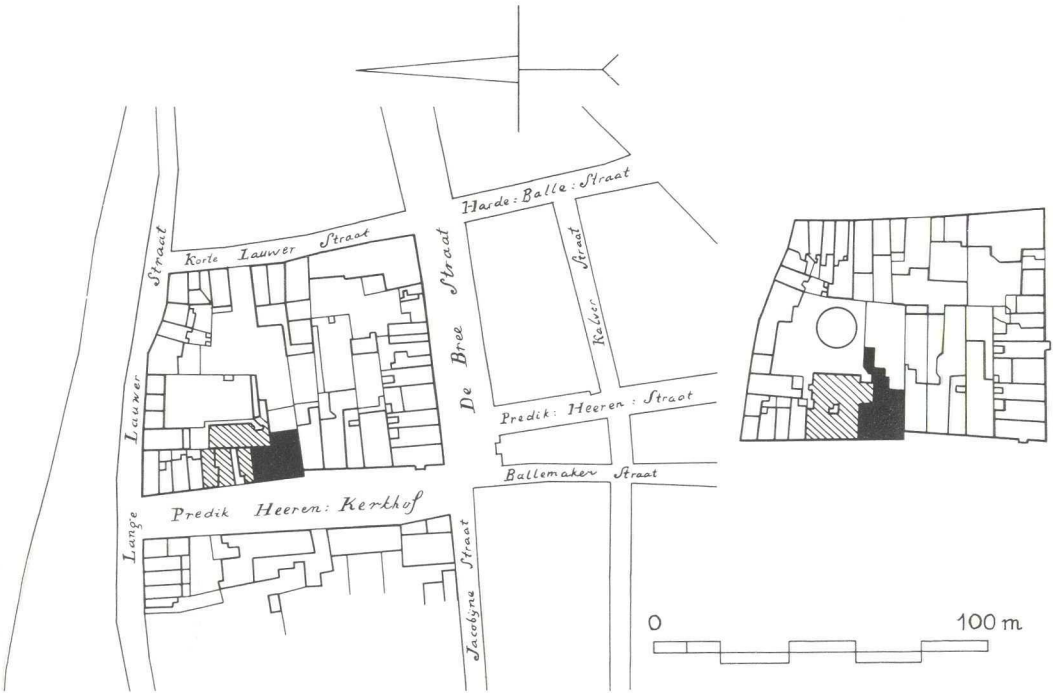

Afb. 2 a, b. Situatie naar de kadastrale minute plm. 1835 en naar de toestand in 1971.

nieuwbouw van een zekere allure in of kort na dat jaar 15). In *cameren* zullen althans geen haardstenen zijn toegepast. Omstreeks die tijd worden in overdrachten dan ook reeds huizen vermeld aan de oostzijde van de Walschestraat of *Preeckerskerckhoff*. Men bouwde niet op ongestoorde grond, want bij dezelfde gelegenheid, waarbij de haardsteen werd gevonden, werden in de kelder van Predikherenkerkhof 9 twee putten aangetroffen van grote baksteen, een gestapelde put in de noordoostelijke hoek van de noordelijke kelder en een gemetselde put deels onder de zuidelijke wand van die kelder, die met een boog daaroverheen gebouwd was. Tussen beide putten, dat wil zeggen ten oosten van de gemetselde put en ten westen van de gestapelde put liep een dunne middeleeuwse muur, terwijl ook onder de zuidelijke muur een ouder muurgedeelte werd waargenomen (afb. 6). Later kwam in de tuin nog een middeleeuws muurgedeelte aan het licht 16).
Uit een ophoging van de noordelijke keldervloer kwam voorts een laatmiddeleeuwse waterbak te voorschijn, die slechts weinig beschadigd was (afb. 4). De bak moet half in een muur zijn ingemetseld geweest, daar het omlijste

15) J. Hollestelle, 'Haardstenen', *Bulletin K.N.O.B.*, 6e serie XII (1959), 257-278.
16) De gestapelde put bestaat uit baksteen van 31-32 x 8 cm hetzelfde materiaal waaruit de muur bestond; de put bevatte o.m. een baksteen van 34 x 8,5 cm. De gemetselde put bestaat uit baksteen van 28 x 6 cm en was met een koepelvormige deksel uit 18e eeuwse steen afgedekt. Voor zo ver datering van baksteenformaten voor Utrecht betrouwbaar is, kan de stapelput 14de eeuws zijn en de gemetselde put uit de 15de eeuw dateren (gegevens T. J. Hoekstra). De muur in de tuin bestond uit baksteen van 32 x 8 cm, 'Archeol. Kroniek 1974-1975', *Mdbl OU*, LII (1979) 25.

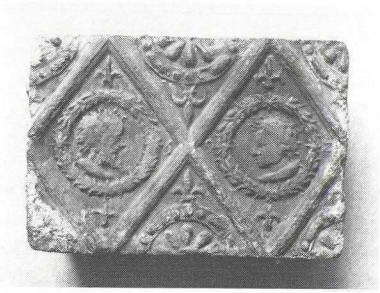

Afb. 3. Haardsteen gedateerd 1592, gevonden in de kelder van Predikherenkerkhof 9. Foto R.D.M.Z. Zeist 1981.

veld van de voorzijde tot halverwege de zijkanten is omgevoerd. Op de voorzijde staan, door lofwerk omgeven, elkaar aanziende kopjes (in 1973 enigszins bijgewerkt); onder een daarvan is een smalle afvoer. Wij vermoeden, dat wij in dit stuk een mogelijk eerst laat begraven overblijfsel van het klooster mogen herkennen.
In 1634 tenslotte wordt de Walschestraat met bomen beplant en kunnen we aannemen dat zij als woonstraat erkend en gezocht was: *Opt versoeck vande gebuyren van de Walsche straat ende anders genaemt het Predicarenkerckhof is gecon*(senteer)*t aldaer Lindebomen te mogen planten ter aenwijsinge van de Cameraers dezer stadt* 17).

Het huis nr. 9

Zoals het huis zich thans vertoont (afb. 5, 6) bestaat het uit een in de breedte gebouwd voorhuis, door een zadeldak evenwijdig aan de rooilijn gedekt en een smaller achterhuis, dat tot 1956 eveneens door een zadeldak gedekt was. De 35 cm dikke muren bestaan uit donkere baksteen in kruisverband verwerkt met klezoren aan de hoeken en in de dammen tussen de vensters. De kozijnen met de hardstenen onderdorpels zijn aangebracht tegelijk met de rijkversierde ingangspartij, die langs een breed bordes bereikbaar is en het huis een deftig midden 18de eeuws uiterlijk geeft. Tot de hoogte van het bordes is langs de gevel een hardstenen bekleding aangebracht met flauw getoog-

Afb. 4. Laatgotische waterbak, de kopjes iets bijgewerkt door A. Slinger in 1973. Hg. 25 cm, l. 45,5 cm en br. 30 cm. Foto R.D.M.Z. Zeist 1980.

17) Raadsdagelijks Boek; Van der Monde, *Geschied- en Oudheidkundige Beschrijving*, II, 200.

Afb. 5. Het huis Predikherenkerkhof 9. Foto R.D.M.Z. Zeist 1981.

de keldervensteromlijstingen, waarin houten hekken met traliewerk passen. Dezelfde flauwe bogen vinden we aan het bovenlicht van de ingang en iets krachtiger aan de bekroning van het middenvenster op de verdieping. De vensters zijn in de 19de eeuw gewijzigd in een zes- en achtruitsverdeling. In de kozijnen zijn echter sporen te onderscheiden van dieper doorschuivende bovenvensters, waarbij een 19de eeuwse wisseldorpel te denken valt op de hoogte van het tegenwoordige kalf van de dubbele voordeur. Daarbij passen vensters bezet met kleinere ruiten tussen roeden. In het inwendige behoren bij die verfraaiing de forse omlijstingen van de deuren naar de vertrekken ter weerszijden van de hal en het stucplafond in de linkervoorkamer. De hal heeft tegenover de ingangsdeur van het huis een houten wand waarin twee deuren gestaan hebben waarboven een breed 19de eeuws spoelvormig bovenlicht, dat de 19de eeuwse trap verlicht. Deze begint direct achter de hal en stijgt via een bordes langzaam tot achter de scheimuur tussen voorhuis en achterhuis. Bij de 19de eeuwse wijziging van het trappenhuis is deze muur grotendeels verwijderd en op de verdieping op een brede boog opgevangen.

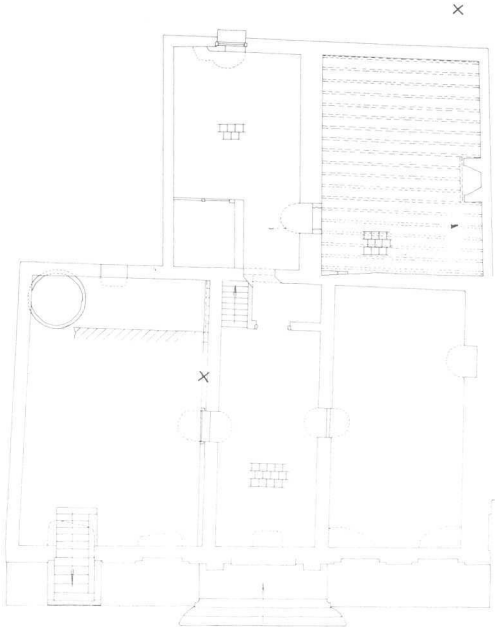

KELDER

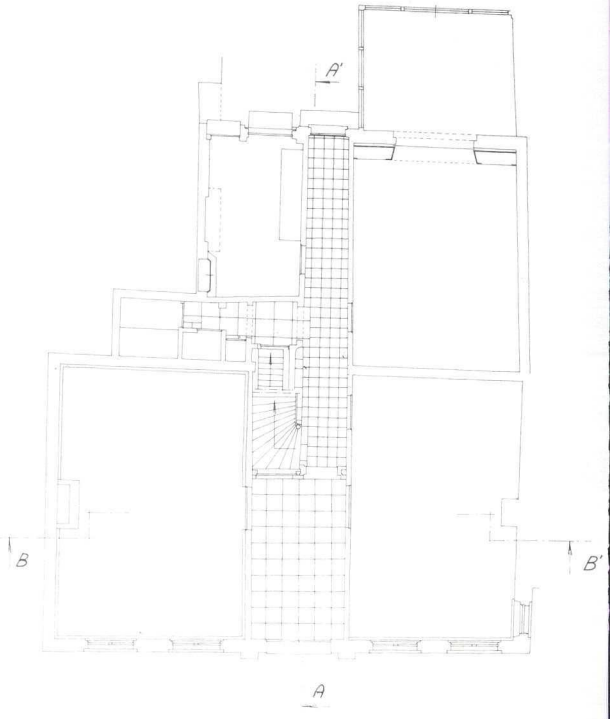

BEGANE GROND

PREDIKHEREENKERKHOF 9 UTRECHT JULI 1980 DV

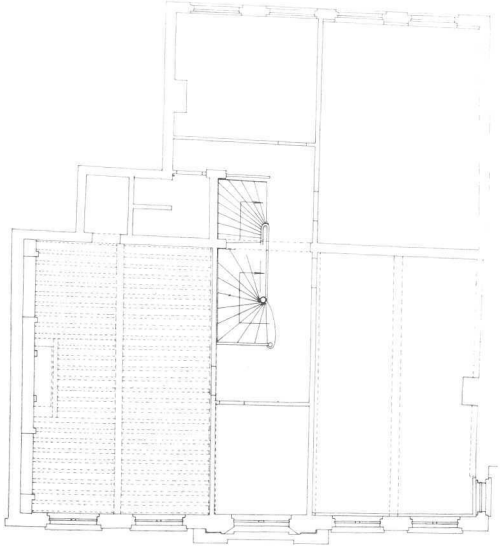

1E VERDIEPING

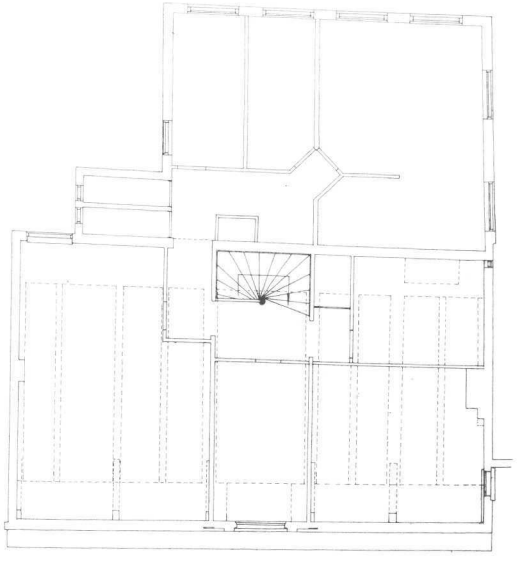

2E VERDIEPING

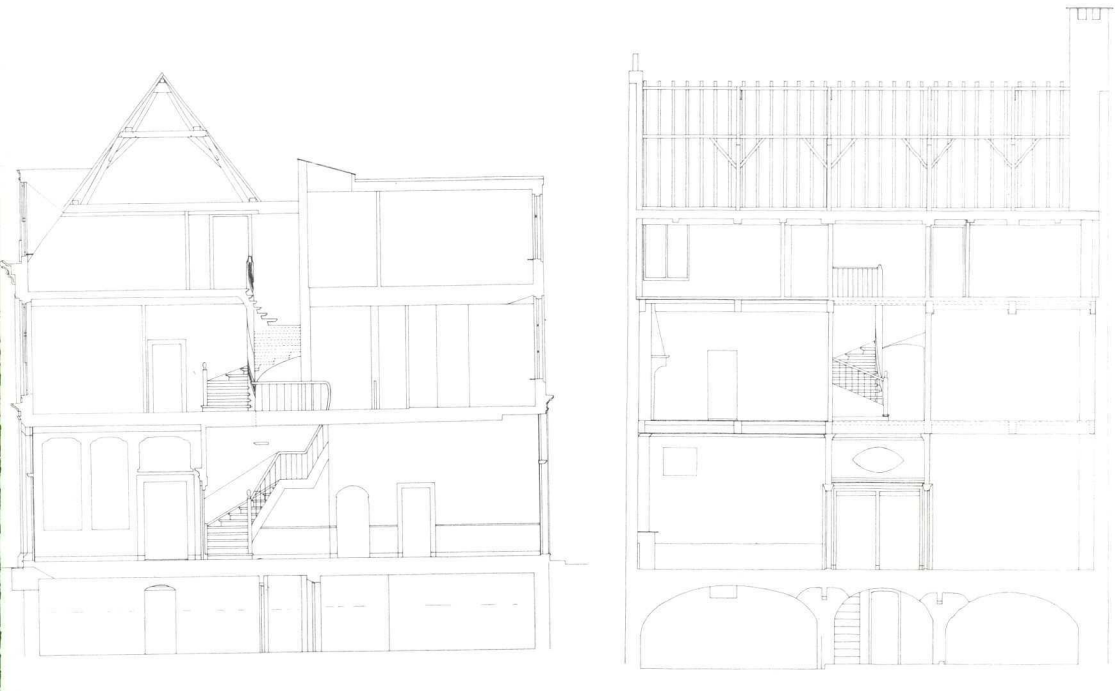

Afb. 6. Opmeting van het pand Predikherenkerkhof 9. Gemeten en getekend door D. J. de Vries, 1980.

De verbinding van de eerste naar de tweede verdieping wordt gevormd door een forse spiltrap met eiken treden, die gevoegd zijn in zware getorste spil, zoals gebruikelijk in Utrecht en wijde omgeving, tot Culemborg toe. De peervormige beëindiging is hier verdwenen. De spanten van de grenen kap hebben eveneens een 17de eeuws voorkomen, evenals de zolderingen bestaande uit zware eveneens grenen moerbinten en kinderbalken daartussen.
Tijdens de laatste verbeteringswerkzaamheden aan het huis bleek voorts de noordelijke muur, waarlangs de trap loopt, nog een restant van een geprofileerde trede te bevatten van het benedenwaartse vervolg van de spiltrap. Deze moet zich van de beganegrond naar de eerste verdieping immers ook voor de scheimuur bevonden hebben. Daar het tegenwoordige bordes zich juist op de hoogte bevindt van het kalf van de houten achterwand van de hal, kunnen we aannemen, dat ook de spiltrap daar onderbroken werd. De elf treden die tussen de vloer van de verdieping en het bordes passen, vormen juist een halve cirkel; tussen bordes en beganegrond komen dan dertien treden. In die reconstructie komt het bordes boven de tegenwoordige gang te lopen en zal in de scheimuur tussen voor- en achterhuis opnieuw een poortje gestaan hebben.
Het dubbelpoortje in de hal had een tochtwerende werking en scheidde gang en trapruimte. Met de rechterdeur kwam men in een lage gang naar het achterhuis; de linkerdeur zal toegang gegeven hebben naar de trap. Wanneer men deze denkt aanvangende met enige rechte zg. bloktreden en een kwart

spil, voegt deze zich in de ruimte tot het bordes. Van de voorkamers uit was dus oorspronkelijk een directe verbinding met de bovenvertrekken mogelijk. Deze toestand lijkt gehandhaafd tot ongeveer het tweede kwart van de 19de eeuw, toen de trap met de ijzeren spijlen gemaakt werd en het bovenlicht de modieuze spoelvorm kreeg. De oudste verfsporen op het bovenlicht waren gelijk aan die op de spijlen van de trap en bestonden uit een bruinrode kleur.
Vóór de wijziging van de trap kwam men door het rechterpoortje en de lage gang in het achterhuis, waar zich het huiselijk leven zal hebben afgespeeld. Waarschijnlijk was de achterkamer verhoogd boven de vlak gedekte kelder, waarin een grote schouw op de functie van keuken wijst. Ook in de achterkamer zal een stookplaats geweest zijn en beide rookkanalen zullen langs de zuidelijke topgevel van het achterste zadeldak opgegaan zijn naar een schoorsteen op de top daarvan. Ook de beide grote vertrekken ter weerszijden van de hal zullen stookplaatsen gehad hebben met schoorstenen op elk van de topgevels, zoals die in gewijzigde vorm nog aanwezig zijn.
Inwendig is het huis in zijn 17de eeuwse vorm dus vrij duidelijk, uitwendig zullen wij ons een smallere ingang moeten denken, langs een dubbele stoep bereikbaar met mogelijk te weerszijden smalle zijlichten en een bovenlicht, in de trant van bv. het huis Wijde Begijnestraat 5. Of de vensters ook smaller geweest zijn is niet duidelijk. De onregelmatige steenafsneden langs de dagkanten lijken erop te wijzen dat deze niet oorspronkelijk zijn en eerst ontstaan zijn bij het maken van de 18de eeuwse kozijnen. De hanekammen boven de vensters zouden dan ook 18de eeuws zijn en de oorspronkelijke, mogelijk natuurstenen bovendorpels hebben vervangen, die in het midden van de 17de eeuw in Utrecht in zwang waren.

Het brede stadshuis in Utrecht

In tegenstelling tot Amsterdam en vele andere Nederlandse steden, waar de woonruimte steeds beperkter werd en de huizen op smalle kavels langs de grachten en straten gebouwd werden, kreeg Utrecht na de Reformatie veel bouwterrein beschikbaar. De tot dan toe afgesloten hoven rond de kapittelkerken immers werden nu toegankelijk en leverden bouwterrein; er werden nieuwe straten gerooid als toegangen en doorgangen voor verkeer en voetgangers 18). De tuinen en terreinen van de middeleeuwse woningen van de kanunniken werden verkaveld en als bouwterrein verkocht. Daar het deels om de voorterreinen ging van de middeleeuwse kapittelhuizen waren de erven niet zeer diep en werd de benodigde ruimte in de breedte gezocht. Zo kwam bv. aan de noordzijde van het Janskerkhof vóór de kapittelhuizen een nieuwe reeks woningen te staan met een brede gevel aan de straat, zoals Janskerkhof 19 en de huizen op de hoeken van de nieuw gerooide Boothstraat, genoemd naar de burgemeester onder wiens beleid de straat gerooid werd. Op het terrein van het S. Pieterskapittel werden de Pietersstraat en de Muntstraat aangelegd en de Keistraat, genoemd naar de kei, die de Amersfoorter

18) Werkgroep Kunsthistorisch Instituut, 'Utrecht in de 17de eeuw', *Jb OU*, 1972, 115-143; C. C. S.'Wilmer, 'De veranderingen in het Utrechtse stadsbeeld van circa 1570 tot circa 1620', 1978, 89.

Everard Meyster in 1663 in zijn huis op de hoek van Achter Sint Pieter en de nieuwe straat liet aanbrengen. Het huis op de hoek van deze straat en de Kromme Nieuwe Gracht werd kort na 1664 opgetrokken voor Rombout Moda, kanunnik van Sint Pieter. Ook dat pand kreeg de brede gevel aan de straat en werd door twee evenwijdige kappen gedekt als Janskerkhof 19. Voorts is het omstreeks 1640 gebouwde zuidelijke hoekpand van het Pieterskerkhof aan Achter Sint Pieter door een dubbel zadeldak gedekt, evenals het pand op de westelijke hoek van de Muntstraat en de Kromme Nieuwe Gracht. De smaak voor de brede panden ligt ook ten grondslag aan het groots gedachte uitbreidingsplan van de stad ten westen van de Mariaplaats, dat reeds in 1624 speelde, doch eerst in 1664 in een aantal tekeningen is vastgelegd en waarvan Paulus Moreelse de initiatiefnemer is geweest 19). Een aantal van deze huizen in de oude stad is in 1953 toegeschreven aan Gijsbert Thönisz van Vianen als architect 20) en de auteur van deze studie noemt ook het pand Predikherenkerkhof 9 onder de werken van deze architect. Wat betreft het baksteenmateriaal en de vlakke brede gevel, zonder naar voren springend middengedeelte, komt het laatste overeen met de genoemde huizen aan het Janskerkhof, Boothstraat en Keistraat. Of dit laatste aan Gijsbert Thönisz als architect mag worden toegeschreven is echter zeer de vraag; in het verkoopcontract van 1664 aan Rombout Moda komt Gijsbert Thönisz slechts voor als verkoper van grond die hij van de *Heren regierders der stadt Utrecht* gekocht heeft 21). Voor het Janskerkhof berust het auteurschap van Gijsbert Thönisz op de bouwrekening, waarin hij als metselaar betaald wordt 22).
Voor Predikherenkerkhof 9 is via de eigendomsoverdrachten in de 17de eeuw weinig datering te vinden. Briët spreekt van Van der Perre als eigenaar. Dit berust op het register van het huisgeld van 1653, waarin van het noorden uit gerekend, op zijn naam staan drie *cameren* met een gulden per stuk belast en vervolgens een huis voor 9 gld. Verder zuidelijk komen dan de heer Compostelle voor 8 gld., Pierre Cari voor 4 gld. en C. P. Visscher voor 8 gld. De uit Middelburg afkomstige Johan van de Perre kocht het pand in 1643 een jaar na zijn huwelijk met de zeer gefortuneerde Amsterdamse koopmansdochter Suzanna Bartolotti 23), van W. Stoop, die het in 1635 van de weduwe Fransen van Maarssen overnam. Dan wordt het omschreven als *huysinge, erve, hofstede met hofkelder*. Bij de aanslag van huisgeld in 1629 is Van Maarssen aan de oostzijde van de straat slechts een van de drie aangeslagenen. Het lijkt dus aannemelijk dat Van der Perre het huis kort na 1643 zal hebben laten bouwen, toen hij om ons onbekende redenen in Utrecht kwam wonen en zich vestigde aan een betrekkelijk nieuwe straat. We zagen reeds dat de doorbraken over de kapittelterreinen eerst later werden uitgevoerd. Wel is in 1647 de Wijde Begijnestraat aangelegd over het terrein van het Begijneklooster; daar werd

19) E. Taverne, *In 't Land van belofte: In de nieue stadt. Ideaal en werkelijkheid van de stadsuitleg in de Republiek 1580-1680* (Maarssen, 1978).
20) P. H. N. Briët en P. H. Cuperus, 'Ghijsbert Thöniszoon van Vianen en Peter Janszoon van Cooten, een vrijwel vergeten bouwmeesterscombinatie uit onze Gouden Eeuw', *Bouwkundig Weekblad*, LXXI (1953) 33-46.
21) RAU, Lekdijk Bovendams, nr. 328.
22) GAU, Archief Martens van Sevenhoven, nr. 408.
23) Vergelijk G. Leonhardt, *Het Huis Bartolotti en zijn bewoners* (Amsterdam, 1979).

het huis gebouwd dat thans nr. 5 genummerd is en wegens het poortje, dat sterk gelijkt op dat van het raadhuis van Wijk bij Duurstede, van de hand van Gijsbert Thönisz zou zijn. De dagkanten langs de smalle vensters bestaan daar op regelmatige wijze uit afwisselend halve en hele stenen.
Van de Perre sterft reeds in 1647 en vermaakt in zijn testament zijn bezittingen aan zijn broeder Diderik onder behoud van de huwelijkse voorwaarden tussen hem en Suzanna *opgericht* 24). Zijn neven krijgen legaten en over onmondige neven moeten Diderik en Johan van de Nijpoort, secretaris van de stad Utrecht en gehuwd met zijn zuster, voogd zijn. Suzanna koopt in 1654 nog een opstal ten noordwesten begrensd door haar eigendom en ten noorden door Van Lamsweerde. Mogelijk betrof dit de achterkamer. In 1659 is er nog een overeenkomst met buurman Van Lamsweerde over een gemeenschappelijk scheimuur. Suzanna is dan gehuwd met Van de Nijpoort, die reeds in 1636 bij de opening van de universiteit de grote rede had gehouden en ook overigens in de stad een zeer gezien man was. In 1665 maakt Suzanna, opnieuw weduwe, een testament, waarin echter niet over het huis gerept wordt 25). Zij sterft in 1692 te Utrecht en wordt te Amsterdam begraven. Dat zij tot het einde van haar leven in het huis aan het Predikherenkerkhof gewoond heeft lijkt aannemelijk, maar is niet zeker.
De legger van haardsteden van 1715 geeft weinig duidelijkheid over het huis; waarschijnlijk is het dan eigendom van ene Van der Wee. Pas in 1753 krijgen we weer vaste grond onder de voeten. De blafferd van het huisgeld vermeldt dan van het noorden uit gerekend zes eigendommen van 1 gld., vervolgens een van 3 gld. (het dwarse achterhuis) en vervolgens G: T. Falck voor 9 gld. De nazaten van Falck verkopen het huis na zijn dood in 1785, eerst in het begin van de volgende eeuw aan G. C. C. van Lijnden van Sandenburg, die als eigenaar voorkomt in de oudste kadastrale legger, die aansluit op het tegenwoordig eigendom. Falck's grootvader komt in 1721 als bewindhebber van de provinciale Compagnie als nieuwe burger de stad Utrecht binnen. Zijn kleinzoon George Tammo is dan 5 jaar oud. Volgens de familiegenealogie zou hij in 1750 te Batavia in het huwelijk zijn getreden met Adriana Crielaart 26). In de tweede helft van de eeuw koopt hij twee eigendommen aan de Lauwerstraat en in 1779 nog een *stukje grond met een keukentje daarop,* belend door de plaats en de tuin van de koper. De koop van het grote huis komt echter niet in de transport-klappers voor. Wel is bekend dat hij in 1765 op het Predikherenkerkhof een pomp liet opstellen 27). Met een datum omstreeks 1753 is de verfraaiing van de ingangspartij zeer goed te rijmen. De deuren vertonen nog Lodewijk XIV-elementen, aan het lofwerk ter weerszijden van het verdiepingsvenster en aan de bekroning daarvan komen echter reeds asymmetrische motieven uit de Lodewijk XV-decoraties voor. Ook het vrij spelende ornament

24) Van der Perre is begraven op het koor van de Jacobikerk. P. S. Bloys van Treslong Prins, *Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in de Provincie Utrecht* (Utrecht, 1919) 231. Zijn testament, 4 maart 1647 bij notaris Frederic Zwaardecroon, GAU, Not. Arch., nr. U028 a013.
25) 3 Mei 1665 bij notaris Antonis Houtman, GAU, Not. Arch., nr. U075 a001.
26) *Nederl. Adelsboekje,* 1941.
27) Van der Monde, *Geschied- en Oudheidkundige Beschrijving,* II, 200. De bijbehorende put is in 1976 in zicht geweest toen de straat diep uitgegraven is geweest ten behoeve van een nieuwe riolering.

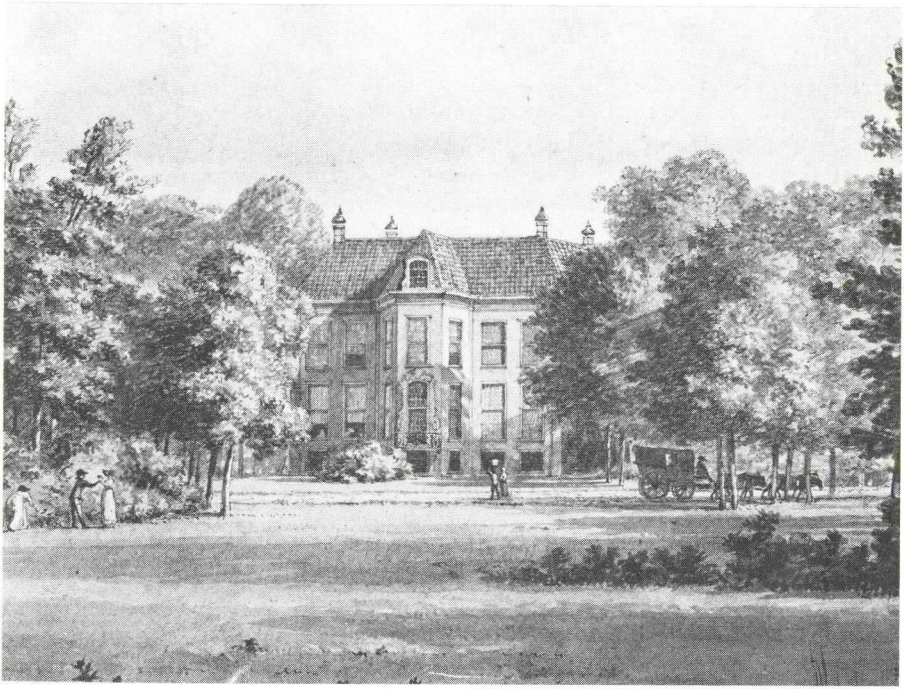

Afb. 7. De buitenplaats Zandbergen te Huis ter Heide. Detail uit een tekening door H. Numan. Foto Rijksmuseum Amsterdam.

in het bovenlicht is de Lodewijk XIV-vormen ontgroeid. Het noordelijke vertrek op de beganegrond werd als ontvangsalon van een stucplafond tegen de tot dan toe lichtrood gesausde balkenzolder voorzien; de toegangsdeuren in de hal werden vernieuwd en met modern geprofileerd lijstwerk omgeven. De vensters kregen een nieuwe indeling die met het kalf in de ingangspartij strookte en zullen ook iets verbreed zijn ten behoeve van een toen gangbare roedeverdeling. De onregelmatigheid tussen de rechter- en de linkerhelft van het huis, die ontstaan zal zijn doordat men in de fundering rekening moest houden met ouder muurwerk en men door de aanwezigheid van de kloostervleugel begrensd was, werden fraai gecamoufleerd door de brede omlijsting van de deurpartij.

Dergelijke gevels waren rond de jaren 1750 ook in aanbouw te Zeist aan de Herrnhuttergebouwen, thans Broeder- en Zusterplein 28). Mogelijk kwam George Tammo daar langs als hij zich naar zijn buitenplaats Zandbergen begaf, die hij in 1752 aankocht, zodat hij zich Heer van Zandbergen kon noemen 29). Ook daar is de ingang aan de tuinzijde met dergelijk lofwerk omge-

28) Meta A. Schimmel en C. L. Temminck Groll, 'Het zusterplein en het broederplein van de Evangelische Broedergemeente te Zeist', *Bulletin K.N.O.B.*, LXIX (1970) 1-13.

29) In juli 1754 vond de overdracht plaats van *zekere buytenplaets Sandbergen met sijn heerenhuys, stallinge, koetshuys, schuuren, daghuurderswoning agter 't heerenhuis omtrent ten eynde der plantagie, 70 morgen ten zuyden de heyde*, RAU, Recht. Arch., nr. 1261.

ven (afb. 7). Niet onmogelijk is een relatie van de uit Noord-Duitsland afkomstige familie Falck met de landgenoten uit Herrnhut. Falck's grootmoeder Constantia van Meinertshagen kwam uit Keulen. De buitenplaats Zandbergen wordt in 1760 weer overgedragen aan Carl Gustaaf Falck, broeder van George Tammo. In de 10 jaren dat George Tammo eigenaar geweest is, zouden zeer goed verfraaiingen kunnen zijn aangebracht.
Van zijn huis aan het Predikherenkerkhof heeft George Tammo ruim veertig jaar mogen genieten; in 1795 wordt zijn dood geboekstaafd onder de Kathrijnekerk 30). Hij wordt zonder statie bijgezet. In 1793 nog werd hij op het Predikherenkerkhof vermeld in het manuaal van de 100e penning. Zijn kinderen cederen als erfgenamen eerst in 1808 het pand en het stukje grond met de keuken erop aan Gijsbert Carel Cornelis Jan van Lijnden van Sandenburg, rentenier te Utrecht, die het huis tot 1835 zal bezitten,. In dat jaar wordt het huis verkocht aan mevrouw Van Barn-Roock. Zij woont er tot 1846 wanneer het huis aan mr. Th. Chr. van Barneveld verkocht wordt. Na hem is de medicus Imans eigenaar, wiens weduwe het huis blijft bewonen tot 1883. De nieuwe eigenaar wordt dan Gerbrand Turk, president van het Hoog Militair Gerechthof, die het huis tot 1890 bewoonde, toen W. H. Verloop, olieslager er ging wonen tot hij met zijn uitgebreid gezin in 1907 het huis verliet om Jachtlust in De Bilt te betrekken.
Tot het huis in 1971 weer een woonbestemming kreeg, is het als Oude Liedenhuis, en sedert 1934 als Weeshuis gebruikt door de Gereformeerde Diaconie. Door deze instelling werd in 1920 tegen de tuinmuur aan de Korte Lauwerstraat een ziekenafdeling gebouwd, het tegenwoordige buurthuis. Successievelijk zijn ook in de tuin tot in 1953 toe aanbouwen opgetrokken, die echter gedurende de laatste jaren door de zorg, die de tegenwoordige bewoners aan het huis besteden, weer zijn gesloopt. Alleen de grote serre achter de zuidelijke kamer uit 1907 is nog in functie. Het Weeshuis liet in 1956 de kap van het achterhuis slopen om op de zolderverdieping een aantal kamertjes voor de pupillen in te kunnen richten. Mede daardoor was het huis in 1971 geschikt voor de elf volwassenen en vier kinderen, van de groep, die het als woongemeenschap ging bewonen. Naast de zorg voor het huis als monument staan in de statuten activiteiten in de buurt hoog aangeschreven. Door hun toedoen werden ook de aangrenzende gebouwen, die omstreeks de tijd van aankoop verlaten waren door de Waterleidingmaatschappij, weer voor woonbestemming ingericht.
Door het bestuur van het Gereformeerde Weeshuis was inmiddels in 1951 de gevel van het huis ontdaan van de pleisterlaag, die deze op oude foto's heeft en waardoor het huis in de rij meespeelde 31). De nummers 5 en 7 zijn thans nog gepleisterd, nr. 3 is in de dertiger jaren vernieuwd. Het buurpand nr. 7 spreekt sedert 1961 minder sterk, omdat toen de benedenverdieping gesloopt is als doorrit naar het achterterrein, dat met een opslagloods was volgebouwd 32).

30) Waar ook de grootouders begraven liggen. Vriend. mededeling Jhr. O. W. Th. Falck.
31) *Jaarverslag Utrechts Monumentenfonds*, 1952.
32) Van het pandhof van het klooster, dat ter plaatse gelegen was is nu niets meer te zien; een buurtbewoner deelde mede dat er, toen de grote loods gebouwd werd, graven zijn waargenomen.

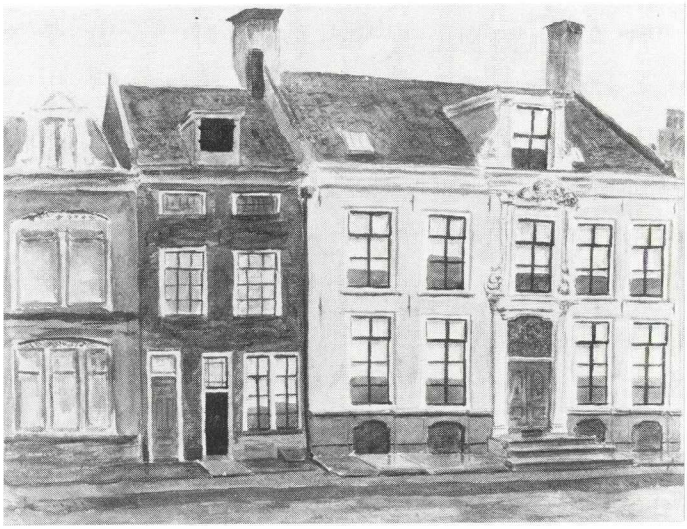

Afb. 8. Het huis Predikherenkerkhof 9, aquarel door W. P. C. Saraber ontstaan tussen 1890 en 1903. Part. bezit. Foto gemeentelijke archiefdienst.

Hoe de overzijde er in de 19e eeuw uitgezien heeft, voordat in 1894 een begin gemaakt werd met de serie boven- en benedenhuizen, is niet bekend 33). Op de kadastrale minute zien wij slechts een viertal grote panden getekend.
In de vijftiger jaren van deze eeuw zijn in Utrecht diverse panden ontpleisterd, waardoor een aantal interessante bouwkundige details aan het licht kwam. De gegevens over de pleisterlagen zijn helaas daarbij niet genoteerd, omdat men de pleister als storend ervoer. Sedert Lodewijk Napoleon echter in 1808 in Utrecht zijn paleis aan de Witte Vrouwenstraat liet bouwen met de gepleisterde wand aan de straatzijde, zal het als modern en chique ervaren zijn om in een gepleisterd huis te wonen. Alle door Zocher in de dertiger jaren ontworpen nieuwe huizen langs de toen eerst door afgraving van de wallen ontstane bouwgrond aan de stadzijde van de singels waren eveneens gepleisterd. De grootst bewaarde reeks daarvan staat thans nog langs de Van Asch van Wijkskade. De bouw daarvan ving in 1833 aan 34).
De bewoner van het huis Predikherenkerkhof 9 was, zoals wij zagen, sedert 1808 G. C. C. J. baron van Lijnden, Heer van Sandenburg 35). Op jeugdige leeftijd was hij een militaire loopbaan begonnen; in 1795 uit zijn ambten ontzet, was hij sedert 1802 wederom in bestuursfuncties hersteld. Het lijkt niet toevallig dat hij zich in 1808 een huis in de stad aanschafte, toen koning Lodewijk Napoleon zich daar ook dacht te vestigen en wij mogen wel aannemen dat Van Lijnden zijn nieuw verworven bezit aan de moderne smaak trachtte aan te passen door het baksteenwerk van een pleisterlaag te laten voorzien.

33) De tekening bij de bouwvergunning is gesigneerd R. H. Bredero, GAU.
34) H. M. W. van der Wijck, 'Het plan Zocher', *Mdbl OU*, XXXII (1959) 65-68; R. C. Hekker, 'De Nederlandse bouwkunst in het begin van de 19e eeuw', *Bulletin K.N.O.B.*, 6e serie IV (1951) 1-28.
35) H. A. J. van Schie, ed., *Inventaris van het archief van de families van Lijnden van Sandenburg, van Persijn* (Utrecht, 1976). Het archief bevat slechts één stuk, dat betrekking heeft op het pand Predikherenkerkhof; daarin bestrijdt van Lijnden in 1808 de aanslag voor de verponding (een soort vastgoed belasting).

Afb. 9. Gedeelte van de betimmering in de noordelijke kamer op de verdieping van Predikherenkerkhof 9. Foto R.D.M.Z. Zeist 1981.

Een aquarel uit omstreeks 1900 geeft zeer duidelijk weer hoe het huis er in die tijd uitzag en afstak tegen het noordelijke smalle buurpand, uit donkere baksteen opgetrokken 36) (afb. 8). De pleisterlaag was toen licht oker geschilderd naar de smaak van de late 19e eeuw. Het smalle buurpand ten noorden is over de gang gebouwd, die wij op de kadastrale kaart zien en die naar het erachter gebouwde dwarse huis leidde. Noordelijk daarvan zien we het gebouw van de waterleidingmaatschappij, dat in 1893 was opgetrokken 37).
Het gebouw van de waterleidingmaatschappij, die tien jaar eerder was opgericht, bevatte beganegronds het kantoor; de directeur bewoonde de verdie-

36) W. P. C. Saraber (1865-1934) was commissaris van de Ned. Spoorwegen, amateur tekenaar en lid van het Genootschap Kunstliefde, in welks ledenlijst ook W. H. Verloop voorkomt. Vriendelijke mededeling van ds. J. Saraber en onderzoek in archief Kunstliefde, GAU. Het pand nr. 11 werd in 1903 voor de waterleidingmaatschappij vernieuwd. De aquarel dateert dus van voor 1903. Achter de ondertekening is een fragment van een jaartal te zien dat met '0 lijkt te beginnen. Er blijven dan slechts de jaren 1900-1903 als ontstaansdatum.

37) De bouwaanvraag daarvan is gesigneerd: Metelerkamp architect. Het betreft slechts de zuidelijke helft van het tegenwoordige gebouw en een blokvormig dienstgebouw erachter ter plaatse van het vanouds aanwezige dwarse achterhuis, dat langs een gang tussen 11 en 13 bereikbaar was. Eerst in 1889 werd het pand noordwaarts vergroot tot een gevel van een dubbel woonhuis; de noordelijke helft bevatte louter kantoorruimten. Zie ook J. G. L. Röder, *75 Jaar heidewater in de gemeente Utrecht* (Utrecht, 1958).

ping. Toen in 1896 in de stad de eerste watertoren gebouwd moest worden, is deze bij gebrek aan andere grond en waarschijnlijk ook uit zuinigheidsoverweging in de tuin van het kantoor gebouwd, hoog optorenend ten opzichte van de woningen in de Lauwerstraat, die van zuiderlicht verstoken raakten. Ook de bewoners van de nrs. 11 en 9 en van het achterhuis zullen last hebben ondervonden van het gevaarte, al behielden zij ruimschoots licht uit het zuiden in hun diepe achtertuinen. De in de familie Verloop legendarische moerbeiboom, die tegen de scheidingsmuur met nr. 11 zal gestaan hebben, zal tenminste voldoende zonlicht behouden hebben. De boom is waarschijnlijk vernield bij de uitbreiding van de achterbouw van het huis door het bestuur van Weeshuis.

Tot slot vragen wij ons dan nog af wie de opdrachtgever geweest kan zijn van de fraai getimmerde kamer op de verdieping van het pand nr. 9 aan de noordzijde. Bijpassend bij het balkenplafond, dat van ornamentranden voorzien werd, is langs de noordgevel een betimmering aangebracht, waarin ter weerszijde van de naar voren gebrachte schouw twee boekenkasten zijn aangebracht met schuifdeuren, die beneden uit paneelwerk bestaan en in de bovenste helft glasroeden hebben (afb. 9); de toegangsdeur er tegenover is bijzonder fraai omlijst en betimmerd met paneelwerk waarin ook ebbenhout is werkt. In de traditie van het Oudeliedenhuis heeft in dit vertrek later de directrice van het Weeshuis gewoond. Uit het archief van het Oude Liedenhuis is niet anders op te maken dan dat men in dit vertrek vergaderde en het goed onderhield. In de familie Verloop is evenmin een traditie bekend over de toen stellig kostbare inrichting van deze kamer. Daar in de jaren rond 1885 in Utrecht een strijd gaande was over de Renaissancestijl tegenover de door de rijksarchitecten voor de nieuwe gebouwen van de universiteit verdedigde Gotische stijl, zou deze kamer zeer goed reeds in die tijd kunnen zijn aangebracht. Bekend is hoe de burgerij, die het nieuwegebouw aan de universiteit aanbood ter gelegenheid van het 250-jarig bestaan van de Hoogeschool, de strijd tegen de neogotiek en de rijksbouwmeester uiteindelijk won 38). De bewoner van ons huis, President van het Hoog Militair Gerechtshof, zal niet onkundig geweest zijn van deze brandende kwestie en in zijn smaak mede beïnvloed zijn door de ontwerpen van de stedelijke architecten Nieuwenhuis en Vermeys, gesteund door professor Gugel. Ook andere bekende architecten als Klinkhamer (HGB II Spoorwegen) en Houtzager (Societeit Sic Semper, hoek Nieuwe Gracht en Trans) werkten in deze stijl. Er moeten in die perioden te Utrecht een aantal ateliers geweest zijn, waar men dergelijke betimmeringen kon bestellen. Het in het begin van de 20ste eeuw bestaande atelier Rietveld zal mogelijk toen ook reeds bekend zijn geweest. Daar werden ook de ontwerpen gemaakt 39). Anderen werkten als uitvoerders van ontwerpen. Het waterschap Lekdijk Bovendams bijvoorbeeld liet in 1890 bij de verhuizing naar het grote pand Keistraat 9 een bijzonder deftige vergaderzaal in Renaissancestijl betimmerd ontwerpen, door hun „kameraar", de tevens als ar-

38) J. D. C. van Dokkum, 'Hoe de Utrechtse Hoogeschool een Universiteitsgebouw kreeg', *Jb OU* 1936, 173-219.

39) Vriendelijke meded. Fr. Bles te Utrecht.

chitect bekende E. G. Wentink 40). Met zijn zoon was hij later medeontwerper van de zo juist gesloopte villa Groenesteyn tegenover Nieuw Amelisweerd, dat bewoond werd door de dijkgraaf van het waterschap. Een stylistisch sterker op de kamer van Predikherenkerkhof 9 gelijkend ontwerp hebben wij te Utrecht nog niet ontmoet.

40) Tekeningen in archief Lekdijk Bovendams, RAU, Topografische atlas.